

ДЗЕЙНАСЦЬ БІБЛІЯТЭКІ ЯК САЦЫЯЛЬНАЙ УСТАНОВЫ

Л. А. Дзямешка,

прафесар кафедры менеджменту інфармацыйна-дакументнай сферы,

С. А. Паўлава,

дацэнт кафедры менеджменту інфармацыйна-дакументнай сферы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

Псіхолога-педагагічная дзейнасць бібліятэкі непарыўна звязана з яе гуманістычнай місіяй. Вядома, што розныя фактары (палітычныя, сацыяльныя, эканамічныя, адукацыйныя, культурныя і інш.) уплываюць на бібліятэчнае абслугоўванне карыстальнікаў. Ідэалагічную парадыгму змяніла парадыгма інфармацыйная, якая сфарміравалася пад уплывам навукова-тэхнічнай інфарматызацыі з яе накіраванасцю на атрыманне навуковых і тэхнічных

звестак, закладзеных у памяці камп'ютэрных сетак. У выніку бібліятэкі разглядаюцца ў першую чаргу як разнавіднасць інфармацыйных устаноў, прызначэнне якіх — забяспечваць карыстальнікаў інфармацыяй. Гэта прывяло да таго, што паступова страчваецца гуманістычная місія бібліятэкі, якую ў розныя часы актуалізавалі філосафы, асветнікі, бібліятэказнаўцы. Яны разглядалі бібліятэку як "храм мыслі" (А. І. Герцэн), "книжное отражение

Вселенной”, “могущественное орудие просвещения” (М. А. Рубакін), “центр гармоничного развития личности” (Л. Б. Хаўкіна), “интеллектуальное возвышение человека” (У. У. Стасаў).

Выхаванне каштоўнасных арыентацый асобы з выкарыстаннем інфармацыйных і інтэлектуальных рэсурсаў бібліятэкі выступае сёння адной з галоўных задач бібліятэчнага абслугоўвання. А гэта азначае, што асабліваю ўвагу неабходна звярнуць менавіта на псіхалага-педагагічную дзейнасць бібліятэкі як сацыяльнай установы. Гэтай дзейнасцю ў той ці іншай меры займаюцца розныя па тыпу і віду бібліятэкі: публічныя, школьныя, бібліятэкі вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў; спецыяльныя (па відах дакументаў, для асоб з фізічнымі і псіхічнымі недахопамі, для асоб з асацыяльнымі паводзінамі); ведамасныя і інш.

Базай для арганізацыі дзейнасці з’яўляюцца інфармацыйныя і інфармацыйна-псіхалагічныя рэсурсы бібліятэчнага абслугоўвання. Яны звязаныя, з аднаго боку, са змястоўнай дзейнасцю бібліятэкі па абслугоўванні насельніцтва, а з другога — з чалавечымі рэсурсамі, якія рэалізуюцца ў сістэме “чалавек — знакавыя сістэмы — чалавек”. У інфармацыйна-псіхалагічныя рэсурсы мэтазгодна ўключаць інфармацыйныя рэсурсы ў розных формах і на розных носбітах, інфармацыйную культуру бібліятэкараў і чытачоў, а таксама змястоўныя напрамкі і сродкі бібліятэчнага абслугоўвання ў шырокім сэнсе (бібліятэчна-інфармацыйныя прадукты, паслугі, метады, формы, вынікі).

Псіхалага-педагагічную дзейнасць бібліятэкі можна ўявіць у наступнай структуры: тэарэтыка-метадычныя асновы, змястоўна-прадметная і арганізацыйна-тэхналагічная работа, выніковыя аспекты.

У падручніках, вучэбных праграмах, вучэбна-метадычных дапаможніках па бібліятэчным абслугоўванні ў змест дзейнасці бібліятэк уключаюцца фарміраванне светапогляду чытачоў, павышэнне агульнаадукацыйнага і прафесійнага ўзроўню, выхаванне працоўнае, прававое, эканамічнае, экалагічнае, дапамога ў эстэтычным і фізічным развіцці, а таксама ў сацыялізацыі і ў самаадукацыйным чытанні [1].

Вядома, такі шматбаковы аспект праблем па абслугоўванні карыстальнікаў дыферэнцуецца бібліятэкамі згодна з іх статусам, мэтамі, прыярытэтамі, магчымасцямі. Вылучаюцца пэўныя групы карыстальнікаў, якім неабходна сацыяльна-педагагічная і псіхалагічная дапамога: ветэраны вайны, інваліды, сіроты, састарэлыя і адзінокія

людзі, падлеткі і дзеці з праблемных сем’яў, беспрацоўныя, маладыя маці [6, с. 7—10].

Сярод розных груп карыстальнікаў бібліятэк асаблівай увагі патрабуюць дзеці і падлеткі, якія складаюць чвэрць насельніцтва Беларусі. Менавіта ад падрастаючага пакалення цалкам залежыць будучыня нацыі і чалавецтва. Чытацкае развіццё асобы дзіцяці — адна з галоўных праблем на сучасным этапе. Звесткі аб тым, што з 2,6 млн дзяцей толькі палова (1,4 млн) з’яўляюцца чытачамі бібліятэк [7], сведчаць аб неабходнасці актывізацыі дзейнасці бібліятэк па розных накірунках.

Перыяду дзяцінства ўласцівы тыповыя крытэры ацэнак, чытацкія запыты і іх змест, устойлівасць меркаванняў, матывы звароту да пэўных кніг ці аўтараў.

Сацыялагічныя даследаванні дазволілі ўдакладніць узроставую дыферэнцыяцыю чытацкіх груп: дзіцячая (6—9 гадоў), пераходная ад дзіцячай да падлеткавай (10—11 гадоў), падлеткавая (12—13 гадоў), пераходная ад падлеткавай да юнацкай (14 год).

Вядома, межы гэтых груп зменлівыя ў залежнасці ад сацыяльных умоў, сямейнага і педагагічнага ўплыву, ад індывідуальных асаблівасцей і г.д., што трэба ўлічваць пры сацыялізацыі асобы дзіцяці. Неабходна мець на ўвазе і тое, што характар сацыялізацыі асобы вызначаецца і пад уплывам іншых фактараў, у тым ліку агульнаадукацыйных, вучэбных, сямейна-бытавых, аматарскіх, грамадска-палітычных, эканамічных.

Для работы з дзецьмі бібліятэкі маюць значны патэнцыял: кваліфікаваны персанал, інфармацыйныя рэсурсы і тэхналогіі, зарыентаваныя як на вучэбныя патрэбнасці, так і на самаадукацыю, пастаяннае партнёрства з настаўнікамі, бацькамі, выхавальнікамі.

За апошнія гады істотна інтэнсіфікаваліся даследаванні і распрацоўкі ў галіне педагагічнай інаватыкі. Распрацоўваюцца новыя мадэлі адукацыйных сістэм і праграм, сацыяльна-педагагічных падыходаў, ідзе пошук шляхоў укаранення (засваення) інавацый. Але пры ўсіх пазітыўных выніках метадычнае забеспячэнне сацыяльна-інавацыйнай дзейнасці бібліятэк у галіне сацыяльна-педагагічнага і псіхалагічнага ўздзеяння застаецца недастаткова распрацаваным. Не існуе дакладных метадычных рэкамендацый па рабоце з дзецьмі групы рызыкі, распрацовак накірункаў, задач, формаў, зместу ўзаемадзеяння бібліятэк з іншымі ўстановамі культуры, адукацыйнымі і пазашкольнымі ўстановамі, духавенствам, грамадскімі арганізацыямі, творчымі саюзамі, дабрачыннымі аб’яднаннямі і фондамі.

Традыцыйныя формы і метады работы бібліятэк у гэтым выпадку істотных вынікаў не даюць, бо дзеці групы рызыкі, паводле назіранняў псіхолагаў, адрозніваюцца адсутнасцю камунікатыўных навыкаў, уменняў знаходзіць сябе ў асяроддзі дарослых. У іх часта выяўляецца пачуццё непатрэбнасці, няўпэненасці, адсутнічаюць ініцыятыўнасць, адказнасць за сябе і свае паводзіны, нярэдка яны грэбуюць устаноўленымі патрабаваннямі.

Назіраюцца цяжкасці ў наладжванні жаданых кантактаў, пераадоўванні атмасферы адчужэння, а часта і негатыўных адносін да сябе. Яны інфантальныя, не скіраваныя на канструктыўнае вырашэнне праблем, дрэнна падрыхтаваны да жыцця. Ім лягчэй знаходзіць кантакты з больш зразумелымі ім і блізкімі па духу правапарушальнікамі і злачынцамі [8, с. 7]. Як бачым, дзеці групы рызыкі патрабуюць павышанай увагі прадстаўнікоў розных дзяржаўных арганізацый і ўладавых структур.

Трывожнай з'явай ў грамадстве з'яўляецца сацыяльнае сіроцтва, росту якога садзейнічае распаўсюджанне асацыяльных адносін у сям'ях. Напачатку стагоддзя ў ліку дзяцей, пазбаўленых бацькоў, аказаліся малодшыя школьнікі (28,2%), падлеткі 11—13 гадоў (23,7%) і падлеткі 14—17 гадоў (19,7%) пераходнага ўзросту да юнацтва [9, с. 53].

Такім чынам, большасць дзяцей становяцца сацыяльнымі сіротамі ў 7—14 гадоў. І гэта пры тым, што падлічыць колькасць падлеткаў, якія не выходзяць у сям'і, практычна немагчыма, бо існуе "схаванае" сіроцтва. Гэта тыя выпадкі, калі дзеці афіцыйна жывуць у сям'і, а на самой справе з-за дрэнных умоў, страты маральных асноў бацькамі, змянення іх адносін да дзяцей з'яўляюцца безнагляднымі [10, с. 13—14].

Расце дзіцячая злачыннасць, прычым большая частка правапарушэнняў здзяйсняецца менавіта непаўналетнімі з неспрыяльных сям'яў, дзецьмі з асаблівасцямі псіхафізічнага развіцця, дзецьмі, якія займаюцца бадзяжніцтвам [6, 52].

Праблему сацыялізацыі дзяцей і падлеткаў названых катэгорый, а таксама дзяцей з мнагадзетных і няпоўных сямей неабходна вырашаць на ўзроўні ўладавых структур, выхаваўчых, адукацыйных, культурных устаноў і ўсёй грамадскасці [11, с. 12—15]. Пошук шляхоў для вырашэння праблем сацыяльнага сіроцтва, папярэджання дэвіянтных паводзін, наркаманіі, алкагалізму і іншых негатыўных адхіленняў працягваецца. Аб гэтым сведчыць укараненне прэзідэнцкай праграмы "Дзеці Беларусі" з падпраграмамі "Дзеці-сіроты", "Дзеці-інваліды", "Развіццё сацыяльнага абслугоўвання сям'і і дзяцей", "Жыццю патрэбна міласэрнасць". Яны прадугледжваюць набыццё вопыту ўзаемадзеяння розных арганізацый, органаў, устаноў з прыцягненнем сямей, сумесную арганізацыю цікавых, практычна карысных мерапрыемстваў, якія носяць не толькі забаўляльны, але і пазнавальны характар, з мэтай развіцця асобы дзіцяці, адаптацыі ў грамадстве.

На сучасны момант у Беларусі прынята рашэнне аб аказанні дапамогі і падтрымкі моладзі з сіроцкім статусам да дасягнення імі 23 гадоў. Стаіць пытанне аб стварэнні рэабілітацыйных цэнтраў, аб неабходнасці паглыблення выхаваўчай работы сярод падлеткаў, аб выпрацоўцы мер, спосабаў, метадык, формаў работы па карэкцыі дэвіянтных паводзін дзяцей. Для гэтага выхавальнікам патрэбны навуковыя веды ў спалучэнні з мерамі юрыдычнага, эканамічнага, арганізацыйнага, педагагічнага, псіхалагічнага і адміністрацыйнага характару.

Псіхолага-педагагічная дзейнасць, накіраваная на дасягненне вынікаў, прадугледжвае кантроль або маніторынг. У адпаведнасці з гэтым вызначаюцца такія шляхі, як:

— выхаваўчая дзейнасць (формы, метады сацыяльна-педагагічнай і сацыяльна-псіхалагічнай дзейнасці);

— карэкцыйная дзейнасць (падрыхтоўка да жыцця дзяцей і падлеткаў групы рызыкі, сацыяльных сірот).

Для бібліятэкараў суадносна з іх магчымасцямі больш характэрны першы шлях. Іх дзейнасць можна адлюстраваць наступным чынам:

№ п/п	Групы карыстальнікаў	Накірункі дзейнасці бібліятэкі
1	Сацыяльна неабароненыя чытачы	Адаптацыя, карэкцыя, псіхалагічная дапамога
2	Асацыяльныя асобы	Карэкцыя, педагагічнае ўздзеянне
3	Чытачы, прафесійная дзейнасць якіх звязана са стрэсавымі ўмовамі	Карэкцыя прафесійных дэфармацый асобы, псіхалагічная дапамога
4	Чытачы, у якіх праяўляюцца крызісы сацыялізацыі	Адаптацыя, кампенсацыя, псіхалагічная абарона, карэкцыя, самарэгуляцыя, педагагічнае ўздзеянне

На наш погляд, патрэбна вылучаць таксама чытачоў (па іх ініцыятыве), зацікаўленых у прагназаванні і пераадоленні асабістых крызісаў на аснове чытацкага развіцця. Тут асабліва важнай з'яўляецца прафілактычная дзейнасць.

У аснову псіхалага-педагагічнага аспекту бібліятэчнага абслугоўвання дзяцей і падлеткаў можна пакласці педагагічныя прынцыпы развіваючай адукацыі. Гэта значыць, што галоўная мэта бібліятэкара пры рабоце з дзецьмі і падлеткамі — развіццё фізічнай, эмацыянальнай, інтэлектуальнай, сацыяльнай і духоўнай сфер свядомасці. Кіраўніцтва чытаннем дзяцей з улікам індывідуальных асаблівасцей асобы дазваляе ажыццяўляць такую дзейнасць. Пры гэтым важным момантам з'яўляецца логіка ўзаемадзеяння бібліятэкара з юным чытачом, стварэнне спрыяльнага асяроддзя, валоданне псіхалагічнымі і педагагічнымі ведамі, граматынае выкарыстанне псіхалагічных заканамернасцей развіцця дзяцей, падлеткаў.

Неабходна звярнуць увагу на бібліятэчнае абслугоўванне як на канчатковы этап работы бібліятэкара, у якім выкарыстоўваюцца вынікі розных бібліятэчных працэсаў (фарміраванне фонду, стварэнне даведчна-бібліяграфічнага апарату да яго і г.д.) і рэалізуюцца агульныя адукацыйныя і прафесійныя веды, навыкі, уменні спецыяліста, яго асобныя якасці.

Бібліятэчнае абслугоўванне трактуецца як "дзейнасць бібліятэкі, якая забяспечвае патрабаванні чытачоў, іх імкненне да развіцця сваіх ведаў". Чытач і бібліятэкар у сістэме бібліятэчнага абслугоўвання ўяўляюць сабой суб'екты, якія ў сумеснай дзейнасці выконваюць розныя ролі.

Чалавек як суб'ект з пэўнымі запытамі ў межах вучэбнай, забаўляльнай, навуковай і іншых сфер дзейнасці пры вырашэнні праблемнай сітуацыі (задавальненне патрэбы) выбірае спецыялістаў такой прафесійнай дзейнасці, якія могуць справіцца з яго праблемаю. Патрэба ў інфармацыі задавальняецца рознымі шляхамі: праз стасункі са спецыялістам-прафесіяналам у пэўнай галіне ведаў, праз сродкі масавай інфармацыі, праз Інтэрнэт і інш. У бібліятэцы чытач выбірае бібліятэчна-бібліяграфічныя сродкі для вырашэння сваёй праблемы і прад'яўляе яе (у выглядзе чытацкага патрабавання або ў сумой) бібліятэкару як спецыялісту і чалавеку.

Такім чынам, сумеснымі дзеянні бібліятэкара і чытача робіць менавіта праблемная сітуацыя. Яны становяцца сацыяльнай групай, суб'ектам бібліятэчнага абслугоўвання.

Сумесная дзейнасць уключае не толькі зносіны, але і прадметна-практычную дзейнасць, якая

накіравана на аб'ект-праблему. Вырашэнне праблем бібліятэкарам і чытачом у працэсе абслугоўвання адбываецца не непасрэдна, а апасродкуецца вынікам зносін (узроўнем арганізацыі сумеснай дзейнасці).

Бібліятэкар і чытач разглядаюцца як удзельнікі сумеснай дзейнасці. Ступень іх удзелу ў ёй вызначаецца пэўнымі запытамі і ўмовамі абслугоўвання, прафесійным узроўнем кожнага.

Калі мець на ўвазе, што дзейнасць чытача — асобная, неабходная толькі яму, а дзейнасць бібліятэкара — грамадская, неабходная грамадству, то правамерна сумесная дзейнасць бібліятэкара і чытача лічыцца кампенсаторнай. Згодна з гэтай канцэпцыяй бібліятэка забяспечвае гатоўнасць да іх ўзаемадзеяння.

Кампенсаторная дзейнасць чытача і бібліятэкара ў аснове сваёй абавіраецца на кааперацыю (асаблівая форма арганізацыі працы, пры якой людзі ўдзельнічаюць у адным і тым жа або ў розных, звязаных паміж сабою, працэсах працы) і кардынацыю (узгодненасць, устанаўленне мэтазгоднай адпаведнасці паміж пэўнымі дзеяннямі).

Чытач дэлегуе бібліятэкару як спецыялісту і чалавеку свае праблемы (у форме запыта на паслугу). Запыт патрабуе ад бібліятэкара прафесійна арганізаваць працэс абслугоўвання, у ходзе якога чытач прымае або адмаўляе прапанову. Такім чынам, з аднаго боку, карэктуюцца дзейнасць бібліятэкара адпаведна дзеянням чытача, з другога — чытач, ацэньваючы дзейнасць бібліятэкара, рэагуе на прапанаваныя ім паслугі ў вызначанай сістэме. Ён адчувае на сабе ўплыў бібліятэкара, бо ў працэсе дзейнасці не толькі вырабляюцца рэчы і ідэі, але і сам чалавек выступае як галоўны вынік і галоўная перадумова дзейнасці. У гэтым перавага дзейснага падыходу перад іншымі метадалогіямі.

Такім чынам, бібліятэчнае абслугоўванне ў рэчышчы названай праблемы мае спецыфічныя асаблівасці: для яго характэрны дзейсны падыход; сумесная дзейнасць аб'ядноўвае бібліятэкара і чытача ў сацыяльную групу, якая з'яўляецца суб'ектам бібліятэчнага абслугоўвання; сумесную дзейнасць бібліятэкара і чытача правамерна лічыць кампенсаторнай.

Вядома, у артыкуле немагчыма акрэсліць усе аспекты праблемы, таму аўтары засяроджваюць увагу толькі на некаторых з іх. Што датычыцца падрыхтаванасці бібліятэчных кадраў да сацыяльна-педагагічнай і сацыяльна-псіхалагічнай дзейнасці, то гэтая тэма для наступных нататак і разважанняў.

АД ТЭОРЫІ ДА ПРАКТЫКІ

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Дзямешка, Л. А. Абслугоўванне карыстальнікаў бібліятэк : вучэб. дапаможнік / Л. А. Дзямешка, С. А. Паўлава. — Мінск : БДУ культуры і мастацтваў, 2007. — 113 с.
2. Библиотечное обслуживание: теория и методика : учебник / под ред. А. Я. Айзенберга. — М. : Изд-во МГУКИ, 1996. — 206 с.
3. Бородина, В. А. Библиотечное обслуживание : учеб.-метод. материалы. — СПб., 2002. — 88 с.
4. Бородина, В. А. Библиотечное обслуживание : учеб.-метод. пособие. — М. : Либерия, 2004. — 116 с.
5. Мелентьева, Ю. А. Библиотечное обслуживание : учеб.-метод. пособие / Ю. А. Мелентьева. — М. : Либерия, 2007. — 300 с.
6. Сацыяльна-псіхалагічныя аспекты бібліятэчнай работы : метады рэкамендацыі / склад. М. У. Сокал. — Мінск : Красіка-Прынт, 2001. — 35 с.
7. Бягучы архіў навукова-даследчага аддзела бібліятэчнага Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі за 2007 год.
8. Семья, Г. Ф. Основы социально-психологической защищенности выпускников образовательных учреждений для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей / Г. Ф. Семья. — М. : Универ. рос. академ. образования, 2001. — 141 с.
9. Анализ положения детей и женщин в Республике Беларусь. — Минск : БГУ и Центр соц. и полит. исследований, 2004. — 104 с.
10. Смагина, Л. И. Социальный сирота в конфликте с законом: преступник или жертва? / Л. М. Смагина, А. С. Чернявская // Адукацыя і выхаванне. — 2006. — № 3. — С. 12—20.
11. Василевская, И. А. Межведомственное взаимодействие в раннем выявлении семейного неблагополучия / И. А. Василевская // Сацыяльна-педагагічная работа. — 2007. — № 2. — С. 12—15.